

Demokratia ja taloudellinen rationaalisuus

Vuonna 2006 Kongon demokraattisessa tasavallassa pidettiin ensimmäiset demokraattiset vaalit 45 vuoteen. Tapahtuman kunniaksi *Helsingin Sanomat* haastatteli 19-vuotiasta kongolaista opiskelijaa, joka kommentoi vaaleja seuraavaan tapaan: ”Nyt voimme valita maan johtoon ihmisen, jonka kanssa olemme samaa mieltä. Ja jos hän ei paranna maan oloja, vaihdamme hänet viiden vuoden päästä.”¹ Olivatko opiskelijan demokratiaan kohdistuvat odotukset edes periaatteessa täytettävissä? Demokratian filosofian keskeiset ongelmat palautuvat suurelta osin tähän kysymykseen.

Opiskelija oli varmaan arvioissaan liian optimistinen. Silti monet olisivat valmiit sanomaan, että hän oli ymmärtänyt demokratian luonteen suurin piirtein oikein. Opiskelijalla oli perinteisten demokratiateorioiden mukainen käsitys politiikasta. Näiden teorioiden mukaan demokraattisessa osallistumisessa on kysymys *kollektiivisesta* ja *välitteellisestä* toiminnasta. *Me* valitsemme päätöksentekijät heidän näkemystensä perusteella, edellyttämme heidän ajavan hyväksymiämme tavoitteita, ja määrääjän kuluttua *me* arvioimme lopputulosta. Jos se ei tyydytä, *me* vaihdamme heidät toisiin. Tämä käsitys jättää tilaa erilaisille painotuksille: kansansuvereniteettiajattelu korostaa yhteisen tahdon mukaista valintaa, utilitaristinen demokratiateoria ”maan olojen parantamista” ja liberalistinen perinne johtajien vaihdettavuuden mahdollisuutta. Silti näissä näkemyksissä on paljon yhteistä.

Monet taloustieteilijät ja taloustieteelliseen metodologiaan sitoutuneet politiikan tutkijat ja filosofit – erityisesti julkisen valinnan teoreetikot – näyttävät kuitenkin olevan sitä mieltä, että opiskelijan käsitys demokratian luonteesta oli perustavasti harhainen. Heidän mukaansa ”*me*” emme valitse presidenttejä tai muita vallankäyttäjiä, koska politiikassa ”*me*” emme ylimalkaan tee mitään. Poliittisia valintoja ei voi hahmottaa tavoitteiden toteuttamisena, koska yhdenkään toimijan panos ei – poikkeustilanteita lukuun ottamatta – ole välttämätön niiden saavuttamiseksi. Teoksessaan *Democracy and Decision* Geoffrey Brennan ja Loren Lomasky vertaavat vaalitulosta roskaantumiseen. Uimaranta roskaantuu vain, koska ihmiset heittelevät sinne roskia. Silti ei ole mielekästä sanoa, että lopputulos oli joidenkin *valitsema*.²

Poliittisen osallistumisen ongelma

Yksinkertaistetussa muodossa julkisen valinnan teoreetikojen argumentti on seuraavanlainen. Merkitkään

B niitä ”hyötyjä” tai ”hyviä asioita”, joita yksittäinen äänestäjä (tai yleisemmin poliittiseen toimintaan osallistuva) voi odottaa saavansa, jos lopputulos on hänen toivomansa. *P* olkoon todennäköisyys sille, että kyseisen yksittäisen toimijan panos on lopputuloksen kannalta ratkaiseva, ja tarkoittakoon *C* niitä kustannuksia (ajamenoa, vaivaa ja riskejä), joita toimijalle osallistumisesta (esimerkiksi vaaliurnille menosta) koituu. Taloustieteille tyypillinen hyödyn maksimoinnin malli sanoo, että toimijalle on järkevää osallistua vain, jos $PB > C$, eli *odotetut hyödyt* (hyödyt kerrottuna todennäköisyydellä) ovat kustannuksia suuremmat. Todennäköisyystermin *P* on tässä ratkaiseva. Koska kyseessä on todennäköisyys, se on jossakin yhden ja nollan välillä. Argumentin kannalta on olennaista, että todennäköisyyden suuruus riippuu äänestäjien määrästä. Yksinvaltiaan antama ”ääni” ratkaisee todennäköisyydellä yksi. Suuressa äänestäjäjoukossa todennäköisyys on varmasti *hyvin* lähellä nollaa. *P* voisi esimerkiksi olla todennäköisyys sille, että ilman yksittäisen toimijan ääntä vaalissa tai kansanäänestyksessä tulisi tasatulos. Tasatuloksen todennäköisyys on massaäänestyksissä häviävän pieni, ja normaalisti mahdollinen tasatulos ratkaistaan laskemalla äänet uudelleen, jolloin lopputulos yleensä muuttuu. Käytännössä yksittäinen ääni ei siis ole *koskaan* ratkaiseva. Koska *P*, miten se sitten lasketaankin, on hyvin lähellä nollaa, ei mahdollisten hyötyjen ja kustannusten suuruuksilla *B* ja *C* ole toiminnan rationaalisuuden kannalta paljonkaan merkitystä. Tämän mallin mukaan massaäänestyksiin osallistuminen ei juuri koskaan ole rationaalista. Jos kannattamani ehdokas tulee joka tapauksessa valituksi, miksi minun kannattaisi äänestää? Jos hän taas ei tule valituksi, miksi itse vaivautuisin äänestämään?

Huomattakoon, että argumentti ei edellytä, että toimija olisi *itsekesä*, vaikka taloustieteellistä metodologiaa soveltavat usein sitoutuvatkin tähän oletukseen. *B*- ja *C*-termit voivat heijastella hyvin monenlaisia arvostuksia. Sen sijaan argumentti edellyttää, että toimijan

”Hyötyjä ja haittoja laskevan äänestäjän malli on yleistettynä itsensä kumoava.”

suhde osallistumiseen on luonteeltaan *välineellinen*: hän on kiinnostunut lopputuloksista ja pyrkii parhaana pitämään. Tämä oletamus on yhteensopiva klassisten demokratiateorioiden kanssa. Muista eroistaan riippumatta ne olettavat, että äänestäjät ovat kiinnostuneet lopputuloksista, esimerkiksi siitä, että tietty henkilö tulee tai ei tule valituksi tai että tietynsisältöinen päätös tulee voimaan.³

Yllä esitetyssä asetelmassa oletetaan, että äänellä joko on tai ei ole merkitystä lopputuloksen kannalta. Läheskään kaikki äänestykset eivät kuitenkaan ole hahmotettavissa joko–tai -valintoina. Monipuoluevaaleissa ”voittajat” ja ”häviäjät” ovat usein paljon hankalammin määriteltävissä. Esimerkiksi Suomen eduskuntavaalien ”voittajista” kiistellään usein pitkään. Vaikka vaihtoehtoja olisi vain kaksi – kuten esimerkiksi anglosaksisissa yhden edustajan vaalipiireissä, useimmissa kansanäänestyksissä tai kaksivaiheisten vaalien toisella kierroksella – ei silti ole välttämättä samantekevää, miten suurella äänimäärällä ehdokas voittaa tai häviää. Nämä huomautukset eivät kuitenkaan olennaisesti muuta asetelmaa. Jos on epätodennäköistä, että yksi ääni ratkaisisi vaalituloksen, on yhtä epätodennäköistä, että yksi ääni muuttaisi voiton murskavoitoksi tai murskatappion kunniakkaaksi tappioksi. Ja se, että voittamisen ja häviämisen kriteerit ovat epäselvät, ei sinänsä tee osallistumisesta houkuttelevampaa.

Edellä on puhuttu vain äänestämisestä. Toisinaan todetaan, että ”äänestämällä ei voi vaikuttaa”. Argumentti ei kuitenkaan edellytä demokraattisen osallistumisen palauttamista pelkkään äänestämiseen. *Mutatis mutandis*, edellä esitetty malli on yleistettävissä muihin poliittisen osallistumisen muotoihin, esimerkiksi mielenosoituksiin osallistumiseen, julkisten puheenvuorojen käyttämiseen, nimenkeruukampanjoihin osallistumiseen, ostoboikotteihin ja niin edelleen. Muut vaikuttamisen tavat voivat olla äänestämistä tehokkaampia vain niin kauan kuin ne ovat suhteellisen harvojen käytössä.

Ihmiset kuitenkin äänestävät vaaleissa ja osallistuvat politiikkaan. Tämän katsotaan toisinaan tuottavan ”äänestämisen paradoksin”. Kyseessä on kuitenkin ”paradoksi” vain hyvin erikoisessa ja rajatussa mielessä: ihmisten tosiasiallinen toiminta ei ole sopusoinnussa yhden laajalti sovelletun mutta silti kiistanalaisen teorian kanssa.⁴ Paradoksin teoriansisäinen luonne tulee ilmeiseksi, kun oivalletaan että hyötyjä ja haittoja laskevan äänestäjän malli on yleistettynä itsensä kumoava. Demokratiassa valinta perustuu vain annettuihin ääniin. Mitä useampi järkeilee mallin mukaisesti ja jättää äänestämättä, sitä suurempi on yksittäisen äänen painoarvo. Jos *kaikki* järkeilisivät mallin mukaisesti, yksittäinen ääni ratkaisisi. Tällöin siis kannattaisikin äänestää. Mutta mitä useampi järkeilee näin, sitä vähäisempi on yksittäisen äänen painoarvo, ja niin edelleen. ”Paradoksi” ei siis tiukasti ottaen voi olla vangin ongelma (toisin kuin joskus on väitetty), sillä yleinen yhteistyöstä kieltäytyminen ei ole tasapainotulos⁵.

Anthony Downsin klassisesta teoksesta *An Economic Theory of Democracy* (1957) alkaen poliittisen osallistumisen ongelmaa on pyritty ratkaisemaan viittaamalla ”velvollisuuksiin” tai ”sosiaalisiin normeihin”⁶. Tämä merkitsee luopumista pelkästään välineelliseen rationaalisuuteen perustuvista selitysyrytyksistä. Osa kirjoittajista on pyrkinyt pelastamaan välinerationaalisen puhutavan puhumalla poliittisesta osallistumisesta saatavasta tyydytyksestä (*satisfaction*), joka olisi lisättävä yhtälöön positiivisena lisätekijänä⁷. Tämä puhetapa näyttää kuitenkin paluulta taloustieteissä jo aikaa sitten virallisesti hylättyyn hedonismiin, jonka mukaan ihmiset eivät tavoittele asioita sinänsä vaan niihin liittyvää ”mielihyvää”. Ihmiset voivat olla tyytyväisiä täytettyään velvollisuutensa, mutta velvollisuuksien täyttäminen, toisin kuin vaikkapa sikarin polttaminen, ei ole ensisijaisesti *väline* tyytyväisyyden tunteen saavuttamiseksi. Taloustieteissä tyypillisin rationaalisuustulkinta näkee rationaalisuuden parhaana pidetyn vaihtoehdon valitsemisena. Vaihtoeht-

”Peruskysymys liittyy osallistumisen rationaalisuuteen.”

tojen väliset preferenssit taas ovat joko taloustieteelle annettuja psykologisia tosiasioita (jotakin vaihtoehtoa vain pidetään parhaana) tai johdettavissa välineellisistä suhteista (jotakin toimintavaihtoehtoa pidetään parhaana, koska sen uskotaan suurimmalla todennäköisyydellä johtavan parhaana pidettyyn lopputulokseen). Tämä käsitys ei edellytä, että parhaina pidetyillä vaihtoehdoilla olisi joitakin määrättyjä ominaisuuksia, joiden vuoksi niitä preferoidaan.

Rationaalinen epärationaalisuus?

Poliittinen osallistuminen on luontevinta ymmärtää normatiiviseksi ilmiöksi, mutta velvollisuuksista tai normeista puhuminen ei sinänsä ole kovin informatiivista. Monille klassisille politiikan teoreetikoille (kuten Aristoteleelle, Rousseaulle ja J. S. Millille) poliittinen osallistuminen oli itsessään arvokasta riippumatta sen mahdollisesti tuottamista välineellisistä hyödyistä. Poliittikka oli *praksista*, joka muokkasi toimijaa itseään pikemminkin kuin toiminnan kohdetta. Tämä ajattelutapa sisältää tärkeän totuuden. Poliittisen osallistumisen merkitys ei rajoitu vain tavoiteltuihin ja tarkoitettuihin seurauksiin. Kun keskustellaan siitä, miksi demokratia on hyvä poliittinen järjestelmä (tai ainakin parempi kuin harvainvallat), yksi mahdollinen perustelu liittyy siihen, mikä vaikutus demokratialla on kansalasiin itseensä. Mutta tämä ei voi olla kansalaisten *oman* osallistumisen keskeinen motiivi. Osallistumisen rationaalisuuden ongelma ei näillä pohdinnoilla ratkea, sillä kansalaisten ei voi olettaa osallistuvan vain kehittääkseen kansalaisyhteiskuntaan. Vaikka demokratian oletettu kasvattava vaikutus olisi itse asiassa sen moraalisesti tärkein ominaisuus, tämä kasvattava vaikutus voi toteutua vain, jos kansalaiset voivat toiminnallaan saavuttaa joitakin arvostamiaan lopputuloksia.

Seuraava ajatuskoe selventää asiaa: kuvitellaan järjestelmä, jossa kansalaiset voivat (kenties valtion erityisesti

tukemina ja kehottamina) vapaasti kokoontua, keskustella politiikasta, äänestää ja kirjoittaa vetoamuksia. Tällä aktiviteetilla ei kuitenkaan ole *mitään* vaikutusta päätöksentekoon, vaan se tapahtuu pelkästään kansalaisyhteiskunnan kehittämistä silmällä pitäen. Olisiko kansalaisilla rationaalinen motiivi osallistua myös tällaisen järjestelmän toimintaan? Näyttäisi siltä, että politiikkaan osallistumisen on oltava *myös* välineellisesti mielekästä, jotta se voisi olla itsessään arvokasta.

Peruskysymys liittyy osallistumisen rationaalisuuteen. Downsian mukaan ihmiset äänestävät, koska he haluavat tukea demokratiaa. Tämä vastaus näyttäisi kuitenkin toistavan alkuperäisen ongelman: yksittäisen äänestäjän osuus halutun lopputuloksen saavuttamisessa on edelleen häviävän pieni. Esimerkiksi filosofi Richard Fumerton ei pidä mitenkään kummallisena sitä, että ”rationaalisesti toimivat yksilöt voivat tuottaa maailman, joka on paljon huonompi kuin irratoriaalisesti tuotettu maailma.”⁹ Tuntuu luonteelta myöntää, että näin *voi* joskus käydä. Rationaalisuutemme on rajallisten olentojen rationaalisuutta, ja tiedoiltaan, kyvyiltään ja voimiltaan rajallisten olentojen yrityksiin sisältyy aina epäonnistumisen riski. Sen sijaan tuntuu kummalliselta sanoa, että epärationaaliseksi leimattu toiminta tuottaisi *jatkuvasti* ja *systemaattisesti* parempia tuloksia kuin rationaaliseksi katsottu toiminta.

Edellä esitetyssä perusasetelmassa ihmiset toimivat tietyllä tavalla (esimerkiksi äänestävät) ja perustelevat toimintansa itselleen ja toisille sillä, että he tavoittelevat määrättyä lopputulosta (esimerkiksi suosimansa ehdokkaan läpimenoa). Ainakin toisinaan tavoiteltu lopputulos toteutuu vain siksi, että ihmiset toimivat mainitulla tavalla. Miten *välineellistä* rationaalisuus käsitystä kannattava voi olla sitä mieltä, että kyseinen toiminta oli kaikkesta huolimatta irratoriaalista? Äänestämisen rationaalisuutta epäilevät teoreetikot yleensä itse kannattavat demokratiaa (ainakin pienimpänä pahana), ja myöntävät, että demokratia voi säilyä vain, jos ihmiset yleensä

”Keskeiset instituutiomme rakentuvat sen varaan, että ihmisten oletetaan ja toivotaan käyttäytyvän tavalla, joka voidaan leimata irrationaaliseksi.”

äänestävät. He joutuvat siis sanomaan, että irrationaaliseksi katsottu käyttäytyminen on moraalisesti välttämätöntä. Itse asiassa keskeiset instituutiomme rakentuvat sen varaan, että ihmisten oletetaan ja toivotaan käyttäytyvän tavalla, joka voidaan leimata irrationaaliseksi.

Tietämättömyys demokratiassa ja markkinoilla

Anthony Downsin mainittu teos oli ensimmäinen systemaattinen yritys soveltaa taloudellista metodologiaa politiikkaan. Hän korosti äänestämisen paradoksin informaatioaspektia. Downs oletti, että ihmiset osallistuvat lähinnä siksi, että he kokevat sen velvollisuudekseen. Tämä velvollisuuden tunne on erillinen tekijä, joka tulee instrumentaalisesti arvioitavien kustannuksien ja hyötyjen lisäksi.

Velvollisuudentunne äänestämistä kohtaan ei kuitenkaan kannusta kansalaisia hankkimaan informaatiota äänestyspäätöstensä tueksi. Koska poliittisen tiedon hankkiminen ja politiikan seuraaminen, toisin kuin äänestyspaikalla poikkeaminen, vaativat aikaa ja vaivaa, politiikassa vallitsee ”rationaalinen tietämättömyys”.¹⁰ Downsin mukaan vaalitulokset heijastelisivat tehokkaasti kansalaisten mielipiteitä vain, jos jokainen ilmaisisi näkemyksensä ikään kuin hänen äänensä olisi ratkaiseva. Mutta,

”[...] tosiasiaa hänen äänensä ei ole ratkaiseva: se hukkuu toisten äänen mereen. Tästä syystä sillä, onko hän hyvin informoitu vai ei, ei ole havaittavaa vaikutusta sille, mitä hän saa. Jos kaikki muut ilmaisevat todelliset näkemyksensä, hän saa hyvin informoidusta äänestäjäkunnasta koituvan hyödyn riippumatta siitä, miten huonosti informoitu hän itse on; jos he ovat huonosti informoituja, hän ei voi tuottaa näitä hyötyjä itsekseen. Näin ollen, kuten aina kun kyseessä ovat hyödyt eivät ole jaettavissa, yksilöllä on

motiivi luistaa omasta kustannusosuudestaan: hän kieltäytyy hankkimasta riittävästi informaatiota, jonka avulla hän löytäisi omat todelliset näkemyksensä. Koska kaikki tekevät näin, vaalitulos ei heijasta hallittujen todellista suostumusta.”¹¹

Viimeinen virke osoittaa, miten syvältä Downsin argumentin on tarkoitus puraista. Poliitiikan teoriassa on antiikista alkaen vallinnut kaksi traditiota. Platon korosti *Valtio*-dialogissa kansalaisten tietämättömyyttä, kun taas Aristoteles esitti *Politiikassa* demokratian osittaisen puolustuksen argumentoidessaan, että joukko yhdessä voi olla viisaampi kuin yksikään sen jäsenistä. Demokratian puolustukset Aristoteleesta Rousseau’hon, de Condorcet’hen ja aina Jürgen Habermasiin asti ovat nojautuneet siihen ajatukseen, että päätöksiä tekevän ryhmän enemmistö voi olla viisaampi kuin viisain ryhmän jäsenistä. Tämä ajatus rakentuu kahdelle olettamukselle: politiikassa on oikeita ja vääriä lopputuloksia, ja osallistuessaan päätöksentekoon kansalaiset pyrkivät ponnistelemaan oikeiden lopputulosten löytämiseksi muodostamalla itsenäisiä, harkittuja mielipiteitä. Downsin argumentti perustuu näiden olettamusten hylkäämiseen; downsilaiset äänestäjät ovat ensisijaisesti omia intressejään pohtivia egoisteja. Tällöin politiikassa ei voi olla yhtä oikeaa lopputulosta, koska äänestäjillä on usein ristiriitaiset intressit.

On kuitenkin mahdollista muotoilla Downs -tyyppinen argumentti vaikka, pidettäisiinkin kiinni demokratian tiedollisen perustelun lähtöolettamuksista. Tiedollisen perustelun mukaan demokraattiset enemmistöt osuvat todennäköisemmin oikeaan kuin yksittäiset äänestäjät. Tällöin oikean ratkaisun etsimiseen sitoutuneen äänestäjän kannattaa hyväksyä enemmistön näkemys pikemminkin kuin muodostaa itsenäinen mielipide. Mutta laajasti hyväksyttynä tämäkin järjely kumoaa itsensä. Mitä useampi järjellee näin, sitä epäluottavampi enem-

”Kuluttaja on yleensä hyvin informoitu vain valintojensa välittömien vaikutusten suhteen.”

mistön näkemys on. Jos useimmat tai kaikki äänestäjät yrittävät vain mukautua enemmistön näkemykseen, ei voi muodostua mitään sellaista enemmistön näkemystä, johon voisi mukautua.¹³

Äänestäjän ”rationaalisen tietämättömyyden” vastakohtaksi asetetaan usein markkinatoimijoiden oletettu asiantuntemus, ”kuluttajan suvereniteetti”. Tämä argumentti palautuu Joseph Schumpeterin klassiseen teokseen *Capitalism, Socialism and Democracy* (1942), jota usein pidetään demokratian taloudellisen teorian edelläkävijänä (vaikka tarkkaan lukien Schumpeterin ajatukset poikkeavat aika tavalla myöhemmistä teorioista)¹⁴. Schumpeter huomauttaa, että kuluttaja, joka ostaa markkinoilta vaikkapa savukkeita (Schumpeterin oma esimerkki) joutuu itse kokemaan päätöksensä seuraukset ja kykenee kokemuksensa perusteella arvioimaan valintansa hyvyden. Äänestäjä on monessa suhteessa eri asemassa kuin kuluttaja. Hänen äänensä paino on vähäinen, mutta myös sen suhde lopputulokseen on erilainen. Äänestäjä ei voi suoraan arvioida valintansa vaikutuksia.

Tämän ajatuksen mukaan markkinoilla yksittäisen toimijan päätös on ratkaiseva: hän saa sen, mitä pyytääkin, joten hänellä, toisin kuin äänestäjällä, on rationaalinen motiivi miettiä, mitä hänen kannattaa pyytää. Tästä syystä kuluttaja on luultavasti paremmin informoitu valintojensa seurauksista kuin äänestäjä. Tämä huomio on pätevä, mutta vain tiettyyn rajaan. Schumpeterin esimerkin tupakoitsija ei 40-luvulla tiennyt savukkeiden terveyshaitoista. Siinä suhteessa hän oli valintojensa seurausten suhteen yhtä tietämätön kuin äänestäjä. Kaikki kuluttajan valintojen kannalta relevantit seuraukset eivät ole automaattisesti kuluttajan tiedossa. Valintojen kumuloituvien yhteisvaikutusten suhteen kuluttaja on luultavasti yleensä tietämättömämpi kuin äänestäjä. Monissa tapauksissa kuluttajan on melkein mahdoton saada luotettavaa tietoa esimerkiksi käyttämiensä tuotteiden ympäristövaikutuksista, koska niitä

ei tiedä kukaan muukaan. Kuluttaja on yleensä hyvin informoitu vain valintojensa välittömien vaikutusten suhteen.

Toisaalta ”rationaalisen tietämättömyyden” ongelma on mahdollinen myös markkinoilla. *Sekä demokratiassa että markkinoilla samanaikaisesti* (in unum actum) *tehdään päätöksiä ja tuotetaan informaatiota uusien päätösten tueksi*. Tästä syystä markkinatilanteissa voidaan konstruoida samantapainen rationaalisen tietämättömyyden ongelma kuin äänestystilanteissa. Oletetaan, että markkinatoimijat uskovat lujasti markkinoiden toimivuuteen ja ”näkyttömän käden” siunauksiin. Tällöin he olettavat, että markkinoilla olevat hyödykkeet – vaikkapa erilaiset sijoituskohteet – ovat suurin piirtein hintansa arvoisia. Koska he uskovat markkinoiden toimivan hyvin, heillä ei ole rationaalista motiivia testata tätä uskomustaan, etenkin, jos sen testaaminen on hankalaa ja aikaa vievää ja markkinat näyttävät suosivan nopeaa toimijaa. *Markkinoiden tuottama informaatio on siis eräänlainen julkishyödyke*, joka on kaikkien vapaasti saatavilla ja mahdollistaa näin vapaa- matkustamisen. Mutta jos riittävän monet luottavat sokeasti markkinoihin, ei enää ole mitään takeita siitä, että hyödykkeet todella ovat hintansa arvoisia. Asetelma on samantapainen kuin yllä siteeratussa Downsin argumentissa.

Kuten viime aikoinakin on nähty, ongelma ei todellakaan ole vain teoreettinen; se mahdollistaa markkinakuplien syntymisen. Kun Brennan ja Lomasky esittävät, että ”vaaliasetelmissa paljastetuilla preferensseillä ei ole samaa normatiivista auktoriteettia kuin niillä, jotka paljastetaan *idealisoituissa* markkinakonteksteissa”, he oikeastaan esittävät tautologian. Olenainen ero on vain siinä, että markkinatoimijat tyypillisesti *oletetaan* hyvin informoiduiksi. Kyseessä ei ole mikään empiirisesti todettu tosiasia, vaan käytettyjen mallien ominaisuus.

Osallistumisen ongelma klassisessa politiikan teoriassa

Ennen 1700-luvun jälkipuoliskoa politiikan teoreetikot olivat melko yksimielisiä siitä, että demokraattinen tasavalta oli väistämättä pieni, noin antiikin Ateenan kokoinen yhteisö¹⁵. Perustelut olivat sekä käytännöllisiä että teoreettisia. Rousseau mukaan yksityisen kansalaisen vapaus ja valtion koko olivat aina käänteisessä suhteessa. Koska Rousseau positiivisessa vapauskäsitteessä osallistuminen lakien säätämiseen oli osa vapautta, yksityisen kansalaisen suhteellisen vaikutusvallan pieneneminen merkitsi vapauden vähenemistä¹⁶.

Aiempien näkemysten lähtökohtana oli, että ”demokratia” edellytti välitöntä osallistumista; ”edustuksellinen demokratia” nähtiin ristiriitaisena käsitteenä. 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alun tasavaltalaiset, esimerkiksi Amerikan vallankumouksen teoreetikot, ranskalaiset Emmanuel Sieyès ja markiisi de Condorcet, ja utilitaristi James Mill taas tervehtivät edustusperiaatetta ”modernin ajan suurena keksintönä”, joka teki mahdolliseksi toteuttaa tasavaltalaisia hyveitä myös suurissa poliittisissa yksiköissä¹⁸. Thomas Paine arveli, että jos antiikki olisi tuntenut edustuksellisen järjestelmän, antiikin tasavallat eivät olisi koskaan rappeutuneet. Edustuksellinen demokratia tekisi Yhdysvalloista ”nykypäivän Ateenan”, riemuitsi Paine.¹⁹ Kun demokratia yhdistettiin edustuksellisiin mekanismeihin, vapaaseen keskusteluun ja valppaaseen, säännöllisesti ilmestyvään sanomalehdistöön, ”[...] suurta valtakuntaa voitiin johtaa kuin yksinkertaista kaupunkia”, julisti de Condorcet.²⁰

Pian kävi kuitenkin selväksi, että modernilla edustuksellisella demokratialla oli tarkoittamattomia ominaisuuksia, jotka ratkaisevalla tavalla erottivat sen antiikin tasavalloista. Kuuluisassa puheessaan *De la liberté des anciens comparée à celle des modernes* (1819) Benjamin Constant asetti vastakkain antiikin tasavaltajien aktiivisen kansalaisihanteen ja modernien liberaalien massademokratioiden todellisuuden. Constantin mukaan antiikin kansalainen saattoi konkreettisesti kokea oman osallistumisensa vaikutukset. Modernin valtion kansalainen sen sijaan ”hukkuu väkijoukkoon”. Mikään hänen elämässään ei anna hänelle konkreettista todistusta poliittisen osallistumisen merkityksestä.²¹ Vaikka liberaali Constant hylkää kaikki yritykset palata antiikin osallistuvaan demokratiaan, hän näkee modernin demokratian passiivisuuteen sisältyvät riskit. Hän katsoo, että edustuksellisessa järjestelmässä vaarana on edustajien irtautuminen valitsijoistaan. Äänestäjien tulisi valppaasti vahtia edustajiensa toimia ja tarvittaessa vaihtaa heidät.²²

Liberalismistaan huolimatta Constantia ei voi pitää Schumpeterin ja Downsinkin skeptisismiin perustuvan ”demokraattisen minimalismin” edeltäjänä. Vaikka hänen näkemyksensä on hyvin kaukana klassisen tasavaltalaisen perinteen ja Rousseauin aktiivisen kansalaisen ihanteesta, se edellyttää samalla tavoin, että kansalaiset pysyvät informoituina ja ovat tarvittaessa valmiita ja kykeneviä toimimaan kollektiivisesti ainakin joissakin tilanteissa.

Ennen modernin julkisen valinnan teorian syntyä sys-

temaattisin äänestäjän ongelman pohtija oli kuitenkin G. W. F. Hegel. Württembergin säätyjä käsittelevässä kirjoituksessaan (1817) Hegel argumentoi seuraavaan tapaan:

”Kun äänestäjien joukko on suuri, yksilö voi pitää oman äänensä vaikutusta merkityksettömänä, varsinkin kun edustaja, jota hän auttaa tulemaan valituksi, on itse vain yksi jäsen lukuisassa kokouksessa, jossa vähäinen joukko ei voi koskaan osoittaa omaavansa ratkaisevaa merkitystä, ja jossa yhden äänen merkitys joka tapauksessa jää huomattomaksi. Psykologisilla perusteilla olisi odotettavissa, että äänestäjien etu saisi heidät tavoittelemaan äänioikeutta innokkaasti, ja pitämään sitä tärkeänä ja kunniaikkaana: voisi odottaa heidän tunkevan käyttämään tätä oikeutta ja tosiasiallisesti antavan äänensä harkitusti ja muista etunäkökohdista piittaamatta. Mutta arkikokemus on osoittanut, että suuri etäisyys oletettujen seurausten ja sen äärimmäisen pienen vaikutusvallan välillä joka yksilöllä näyttää olevan, pian johtaa siihen, että äänioikeudet muuttuvat tämän oikeutensa suhteen välinpitämättömiksi [...]”²³

Tämä analyysi toistuu kaikissa Hegelin keskeisissä poliittisissa kirjoituksissa. *Oikeusfilosofiassa* hän huomauttaa, miten

”[...] erityisesti suurissa valtioissa ilmenee välttämättä välinpitämättömyyttä äänestämistä kohtaan, koska yhdellä äänellä on joukossa merkityksetön vaikutus; ja vaikka äänestämään oikeutetut saattavat arvostaa ja kuvitella äänioikeutensa joksikin korkeaksikin, he eivät kuitenkaan ilmesty ääntänsä antamaan.”²⁴

Osallistumisen ongelma *ei* siis ole vain rationalistisen metodologian tuottama teoriansisäinen kummajainen. Poliitiikan teoreetikot ovat alusta alkaen problematisoineet osallistumisen rationaalisuuden modernin massademokratian oloissa. Toisin kuin meidän päiviemme taloustieteellistä metodologiaa soveltavat politiikan tutkijat, Constant ja Hegel eivät kuitenkaan johda ongelmaa ylihistoriallisesti pätevistä rationaalisuusperiaatteista vaan modernin yhteiskunnan omasta dynamiikasta. Constantin ja Hegelin näkemysten mukaan poliittisten yksikköjen suuri koko on vain yksi vaikuttava tekijä. Molemmat ovat yhtä mieltä siitä, että moderni individualistinen markkinatalous irrottaa kansalaiset toisistaan erillisiksi poliittisiksi atomeiksi. Se houkuttaa kansalaiset näkemään itsensä omia etujaan ajavina erillisinä yksilöinä. Constant ja Hegel ovat yhtä mieltä siitä, että tämä kehitys on tietyissä suhteissa väistämätön, mutta samalla ongelmallinen. Viimeiseksi jääneessä poliittisessa kirjoituksessaan Englannin vaaliuudistuksesta (1831) Hegel nostaa jälleen kerran esille osallistumisen ongelman ja argumentoi, että vetoaminen abstraktiin kantilaiseen moraaliperiaatteeseen (”entä jos kaikki toimisivat noin”) ei toimi ratkaisuna modernissa massademokratiassa, jossa yksilöiden nimenomaan *oletetaan* toimivan vain oman tahtonsa mukaisesti, muista piittaamatta²⁵.

Hegelin ratkaisu osallistumisen ongelmaan on yhtäläisen äänioikeuden hylkääminen ”ranskalaisena abstrak-

tiona²⁶. Kansalaisten tulisi voida osallistua politiikkaan orgaanisesti rakentuneiden ryhmien jäseninä, ei erillisinä ”atomeina”, joita yhdistää vain abstrakti valtion jäsenyys²⁷. Vaikka Hegelin teoria korporatiivisesta säätyedustuksesta kuuluu kiistatta *Oikeusfilosofian* konservatiivisempiin ai-neksiin, äänestäjän ongelman keskeinen rooli Hegelin nä-kemyksessä osoittaa, että kysymyksessä ei ollut vain yrityk-sen legitimoida restauraatiokauden poliittisia käytäntöjä.

Ongelman todellinen merkitys

Rationalistista metodologiaa käyttävät politiikan tutkijat ovat nojautuneet *motivatioonalisen symmetrian* periaat-teeseen. Sen mukaan poliittisten toimijoiden toimintaa tulisi selittää samalla tavoin kuin markkinatoimijoi-denkin. Ei ole mitään erityistä syytä olettaa, että poliiti-tiset toimijat, esimerkiksi puolueet, byrokraatit tai valtio kokonaisuudessaan olisivat kiinnostuneempia yleisestä edusta kuin yritykset tai kuluttajat. Tämä on epäilemättä joissakin suhteissa hyödyllinen huomio. Silti sen käyttö-kelpoisuudella on ilmeiset rajansa. Vaikka *homo politicu-sesta* ei maalattaisikaan idealisoitua kuvaa, ei silti tarvitse olettaa, että hän olisi täsmälleen samanlainen oman edun tavoittelun ohjaama olio kuin sukulaisensa *homo econo-micus*. Constant ja Hegel oivalsivat, että ”rationaalisuus” voidaan ymmärtää osin instituutioihin sidotuksi asiaksi; yhdessä institutionaalisessa kontekstissa sen vaatimukset voivat olla erilaiset kuin toisessa.

Poliittinen osallistuminen voidaan nähdä yhtenä kollektiivisen toiminnan muotona. Taloustieteellisesti orientoituneiden teorioiden kyvyttömyys käsitteellistää poliittista osallistumista rationaalisenä toimintana johtuu kyvyttömyydestä ymmärtää kollektiivista toimintaa yli-malkaan. Osallistuminen kollektiiviseen toimintaan voidaan nähdä sitoutumisena toimimaan arvokkaaksi koetun tavoitteen edistämiseksi. Kysymys ei tyypillisesti ole sokeasta, ehdottomasta säännön seuraamisesta. Mi-nimiedellytyksiä ovat, että vaiva on jossakin järkevässä suhteessa toivottuihin lopputuloksiin, ja että riittävän monien muiden uskotaan olevan valmiit sitoutumaan sa-moihin tavoitteisiin, joten toivottu lopputulos nähdään ainakin mahdollisena²⁸.

Tätä voi selvittää palaamalla alkuperäiseen ase-telmaan. Jotkut ovat argumentoineet, että hyvin pienten vaikutuksien tai todennäköisyyksien huomiotta jättä-minen käytännöllisessä päätöksenteossa perustuu virheel-liseen ajatteluun (eräänlaiseen *sorites*-paradoksin muun-nelmaan²⁹). Ajatellaan henkilöä, joka haluaa päästä huip-pukuntoon harjoittelemalla joka päivä, tai henkilöä, joka päättää lopettaa tupakanpolton. Kumpikin päättyy para-doksiin jättämällä hyvin pienet vaikutukset huomiotta. Yksistä harjoituksista lintsaminen ei ratkaisevasti vaikuta kuntoon, eikä yksi savuke liioin tapa ketään. Jokaisen yksittäisen päätöksen kohdalla voi näyttää siltä, että pe-riaatteesta lipeämisen hyödyt ovat haittoja suuremmat. Silti hyvän kokonaistuloksen saavuttaminen edellyttää lukuisien sinänsä vaikutuksiltaan mitättömien tekojen tekemistä. Argumentin mukaan kansalainen, joka ei

osallistu poliittiseen toimintaan vaikutusten vähäisyyden vuoksi, on kuin tahdon heikkoudesta kärsivä kuntoilija tai tupakoitsija.³⁰

Analogia on kuitenkin epätäydellinen. Äänestäjä, toisin kuin kuntoilija tai tupakoitsija, ei voi yksinään sitoutua siihen, että kaikki toivotut lopputuloksen kannalta vält-tämättömät teot todella tehdään, koska niiden tekeminen ei ole hänestä kiinni. Yksityisen toimijan tahdonlujus ei riitä, vaan tarvitaan riittävän monen toimijan välistä *luot-tamusta*. Tahdonlujus ja ihmisten välinen luottamus ovat osittain analogisia ominaisuuksia. Lujatahtoinen toimija on halukas toimimaan sitoumustensa tai suunnitelmansa mukaan, koska hän luottaa siihen, että hänen tuleva mi-nänsä on valmis ”jatkamaan yhteistyötä”.

Poliittisen osallistumisen mielekkyyteen vaikuttavat ainakin seuraavat tekijät. Ensinnäkin, toimijat mieltävät itsensä osaksi sitä kokonaisuutta, jossa osallistuminen tapahtuu, ja näkevät siinä tapahtuvat ratkaisut itseään koskevin. Tämä ei edellytä sitä, että ratkaisut liittyvät toimijoiden ”omiin intresseihin” (saati aineellisiin intres-seihin) tai vaikuttavat kausaalisesti toimijoihin. Toiseksi, poliittiset ratkaisut riippuvat olennaisesti kansalaisten osallistumisesta, vaikka yksittäisen kansalaisen vaiku-tusvalta olisikin vähäinen. Kolmanneksi, osallistuville kansalaisille on tarjolla vähintään kaksi vaihtoehtoa, jotka (i) ovat erotettavissa toisistaan ja (ii) kytkeytyvät merkittävien kansalaisryhmien mielipiteisiin, etuihin ja tarpeisiin. Neljänneksi, kansalaisryhmien sisällä vallitsee luottamus siihen, että ryhmän jäsenet ovat yleisesti ha-lukkaita osallistumaan omia mielipiteitään ja etujaan vas-taavien vaihtoehtojen tukemiseen.

Moderneissa demokratioissa on omaksuttu institutio-naalisia ratkaisuja, jotka ovat myötävaikuttaneet näiden ehtojen toteutumiseen. Puoluejärjestelmä on osittain hoitanut Hegelin ”korporaatioille” uskomat tehtävät: puolueet ovat pystyneet tarjoamaan samastumiskohteita, mobilisoimaan kansalaisia osallistumaan ja tarjoamaan foorumin keskustelulle. Toisaalta parlamentarismille luonteenomainen hallituksen ja opposition vastakkain-asettelu on taannut mielekkäiden vaihtoehtojen olemas-saolon. Kansallisvaltio on toiminut identifikaation koh-teena: viime kädessä politiikassa on ollut kysymys ”kan-sakunnan kohtalosta”. Näitä tekijöitä Hegel ei kyennyt riittävästi käsitteellistämään, joskaan niiden ei voi katsoa olevan ristiriidassa hänen perusnäkemyksensä kanssa³¹.

Tässä esitetyn näkemyksen mukaan äänestäjän on-gelma eli poliittisen osallistumisen ongelma ei seuraa uni-versaaleista rationaalisuusperiaatteista, muttei liioin ole pelkästään yhden teoriarakennelman sisällä syntynyt kum-majainen. Poliittisen osallistumisen mielekkäisyys riippuu osin institutionaalisista seikoista, kuten jo Constant ja Hegel huomasivat. Tämä asettaa haasteen esimerkiksi yrityksille demokratisoida kansainvälisiä instituutioita. Tässä suhteessa eurokansalaisten vähäinen mielenkiinto Euroopan Unionia kohtaan ja europarlamentin vaalien al-haiset osallistumisprosentit eivät lupaa hyvää. Demokraat-tisten instituutioiden mielekkäisyys ei perustu vain muodol-listen vaikuttamismahdollisuuksien olemassaoloon.

Viitteet

- 1 *Helsingin Sanomat* 31. 7. 2006.
- 2 Brennan & Lomasky 1993, 169–170.
- 3 Yleiskatsauksia ongelmaan ja tarjottuihin ratkaisuihin, ks. Riker & Ordeshook 1973, 45–77; Herne 2000; Dowding 2005. Kriittisistä kommentteista, ks. Barry 1970, 13–46; Engelen 2006; Pressman 2006; Mackie 2010.
- 4 Analogisesti voisimme sanoa ”aurinkokunnan paradoksiksi” sitä, että ptolemaiolaisesta näkemyksestä huolimatta Maa kiertää Auringon ympäri.
- 5 Herne 2000, 108.
- 6 Downs 1957, 270.
- 7 Riker & Ordeshook 1973, 83.
- 8 Tästä tarkemmin, Pateman 1970.
- 9 Fumerton 1990, 206.
- 10 Downs 1957.
- 11 Downs 1957, 246.
- 12 Aristoteles 1991, 1281b; Rousseau 1997, 178; Habermas 1996, 179.
- 13 Lagerspetz 2010.
- 14 Schumpeter 1962.
- 15 Montesquieu 1849, 103–104; de Maistre 1989, 122–123.
- 16 Rousseau 1997, 111.
- 17 Rosanvallan 1995.
- 18 Mill 1992, 21.
- 19 Paine 1989, 170.
- 20 de Condorcet 1996, 224–225.
- 21 Constant 1988, 316.
- 22 Constant 1988, 326.
- 23 Hegel 1966a (1817), 162; käänös EL. Vrt. myös Hegel 1966b (1831), 304–309.
- 24 Hegel 1994 (1820), § 311.
- 25 Hegel 1966b (1831), 306.
- 26 Hegel 1966a (1817), 161.
- 27 Hegel 1994 (1820), § 301–311.
- 28 Tämä merkitsee, että poliittisen osallistumisen motivaatio-ongelma on lähempänä A. K. Senin (1967) muotoilemaa varmistuspeliä (eli vakuutuspeleä) kuin vangin ongelmaa. Edellisessä asetelmassa yhteistyö näyttäytyy järkevänä, jos toimijat voivat luottaa siihen, että muut (tai riittävän monet) ovat valmiit valitsemaan yhteistyön, jälkimmäisessä taas yhteistyöstä kieltäytyminen on aina ”järkevä” strategia, tekivät muut mitä hyvänsä.
- 29 Sorites-paradoksin perinteinen versio on seuraava: Yhden hiekanjyvän lisääminen ei tee hiekkakasaa. Siispä on näköjään mahdotonta tehdä hiekkakasaa lisäämällä hiekanjyviä yksi kerrallaan, koska mikään yksittäinen lisäys ei voi olla kasan aikaansaamisen kannalta ratkaiseva.
- 30 Mackie 2010, 18; Parfit 1984, 75–82.
- 31 Roman-Lagerspetz 2012.

Kirjallisuus

- Aristoteles, *Politiikka. Teokset, osa VIII*. Suom. A. M. Anttila. Gaudeamus, Helsinki 1991.
- Barry, Brian, *Sociologists, Economists and Democracy*. Macmillan, London 1970.
- Brennan, Geoffrey & Lomasky, Loren, *Democracy and Decision. The Pure Theory of Electoral Preference*. Cambridge University Press, Cambridge 1993.
- de Condorcet, Marie Jean Antoine Nicolas de Caritat, Marquis, *L'imprimerie, "art créateur de la liberté"* (1791). Teoksessa *Politique de Condorcet*. Toim. Charles Coutel. Payot, Paris 1996.
- Constant, Benjamin, *The Liberty of the Ancients Compared with that of Moderns (De la liberté des anciens comparée à celle des modernes, 1819)*. Teoksessa *Political Writings*. Käänt. ja toim. B. Fontana. Cambridge University Press, Cambridge 1988, 309–328. Suomeksi *niin & näin 3/08*.
- Dowding, Keith, *Is it Rational to Vote? Five Types of Answer and a Suggestion*. *British Journal of Politics and International Relations*. Vol. 7, No 3, 2005, 442–459.
- Downs, Anthony, *An Economic Theory of Democracy*. Harper Collins, New York 1957.
- Engelen, Bart, *Solving the Paradox. The Expressive Rationality of the Decision to Vote*. *Rationality and Society*. Vol. 18, No. 4, 2006, 419–441.
- Fumerton, Richard A., *Reason and Morality. A Defense of the Ego-centric Perspective*. Cornell University Press, Ithaca 1990.
- Habermas, Jürgen, *Between Facts and Norms. Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy (Faktizität und Geltung, 1992)*. Käänt. W. Rehg. MIT Press, Cambridge, Mass. 1996.
- Hegel, G. W. F., *Verhandlungen in der Versammlung der Landstände des Königreichs Württemberg im Jahre 1815 und 1816 (1817)*. Teoksessa *Politische Schriften*. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1966a, 140–276.
- Hegel, G. W. F., *Über die englische Reformbill (1831)*. Teoksessa *Politische Schriften*. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1966b, 277–321.
- Hegel, G. W. F., *Oikeusfilosofian pääpiirteet eli luonnonoikeuden ja valtiotieteen perusteet*. (Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse, 1820). Suom. Markus Wahlberg, Pohjoinen, Oulu 1994.
- Herne, Kaisa, *Kansanvallan rationaalisuus*. Teoksessa *Mitä on valta?* Toim. Juha Räikkä & Mikko Wennberg. Unipress, Kuopio 2000, 103–115.

- Lagerspetz, Erik, *Wisdom and Numbers*. *Social Science Information*. Vol. 49, No. 1, 2010, 29–59.
- Mackie, Gerry, *Why It's Rational to Vote*. August 2010. <http://polsci.ucsd.edu>. Luettu 17. 4. 2012.
- de Maistre, Joseph, *Considerations sur la France (1797)*. Teoksessa *Ecrits sur la Révolution*. Toim. J.-L. Darcel. Quadrige/PUF, Paris 1989.
- Mill, James, *An Essay on Government (1823)*. Teoksessa *Political Writings*. Toim. Terence Ball. Cambridge University Press, Cambridge 1992, 1–42.
- Montesquieu, Charles de Secondat Baron de, *Esprit des lois (1748)*. Firmin Didot, Paris 1849.
- Paine, Thomas, *The Rights of Man, Part II (1792)*. Teoksessa *Political Writings*. Toim. Bruce Kuklick, Cambridge University Press, Cambridge 1989, 145–203.
- Parfit, Derek, *Reasons and Persons*. Oxford University Press, Oxford 1984.
- Pateman Carole, *Participation and Democratic Theory*. Cambridge University Press, London 1970.
- Pressman, Steven, *Clap Happy. Applause and the Voting Paradox*. *Journal of Economic Methodology*. Vol. 13, No. 2, 2006, 241–256.
- Riker, William H. & Ordeshook, Peter C., *An Introduction to Positive Political Theory*. Englewood Cliffs, Prentice Hall 1973.
- Roman-Lagerspetz, Sari, *The Dialectics of Democracy*. *Nordicum-Mediterraneum. Icelandic E-Journal for Nordic and Mediterranean Studies*. Vol. 7, No. 2, 2012. <http://nome.uak.is>. Luettu 17. 4. 2012.
- Rosanvallan, Pierre, *The History of the Word "Democracy" in France*. *Journal of Democracy*. Vol. 6, No. 4, 1995, 140–154.
- Rousseau, Jean-Jacques, *Yhteiskuntasopimuksesta, eli valtio-oikeuden johtavat aatteet*. (Du contrat social, 1762). Suom. J. V. Lehtonen. Karisto, Hämeenlinna 1997.
- Schumpeter, Joseph, *Capitalism, Socialism and Democracy (1942)*. Harper & Row, New York 1962.
- Sen, Amartya K., *Isolation, Assurance, and the Social Rate of Discount*. *Quarterly Journal of Economics*. Vol. 81, No. 1, 1967, 112–24.